

UOT 341; 342.7; 347.22**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MÜLKİYYƏT HÜQUQUNUN
TOXUNULMAZLIĞI VƏ MÜDAFİƏSİNƏ DAİR
BƏZİ MÜLAHİZƏLƏR****D.R.DAVUDOV***Milli Aviasiya Akademiyası
davud.davudov@presedent.az*

Məqalədə əsas konstitusion hüquqlardan biri olan mülkiyyət hüququnun bir sıra məsələlərinə diqqət yetirilmişdir. Müəllif əsasən mülkiyyət hüququnun toxunulmazlığı müddəasının mahiyyətinə fokuslanmışdır. Bundan əlavə, məqalədə mülkiyyət hüququnun təminatları və onun müdafiə edilməsi ilə əlaqədar bəzi mülahizələr təqdim edilmişdir. Müəllif tərəfindən konstitusion və milli sahəvi normalarla yanaşı, beynəlxalq hüquqi normalar da nəzərdən keçirilmiş və onların təfsirinin təqdim edilməsinə cəhd göstərilmişdir.

Açar sözlər: mülkiyyət hüququ, insan hüquqları, Konstitusiya, Avropa Məhkəməsi, presedent hüququ, qanunverçilik, təfsir, hüquqi mövqe, toxunulmazlıq, müdafiə, təhlil.

Mülkiyyət istənilən cəmiyyətin iqtisadi əsasını təşkil edən mühüm iqtisadi və hüquqi dəyərdir, mülkiyyət hüququ isə şəxsiyyətin öz hüquq və azadlıqlarını həyata keçirməsinin mühüm təminatıdır. Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyasının (bundan sonra – Konstitusiya) 13-cü maddəsi Azərbaycan Respublikasında mülkiyyətin toxunulmaz olduğunu və dövlət tərəfindən müdafiə olunduğunu bəyan edir. Mülkiyyətin toxunulmaz olması onda ifadə olunur ki, mülkiyyət hüququ, bir qayda olaraq, ayrılmazdır və bu hüquqdan məhrum etməyə yalnız qanunla müəyyən olunmuş prosedurlara ciddi şəkildə riayət edilməklə, özü də müstəsna hallarda yol verilə bilər; mülkiyyətə heç kim, heç bir halda qəsd edə bilməz; mülkiyyət hüququ pozulmazdır. Mülkiyyətin dövlət tərəfindən müdafiə olunması o isə deməkdir ki, mülkiyyət və mülkiyyət hüququ qanunla qorunur və o, birbaşa dövlətin himayəsi və qayğısı altındadır [5, s. 141]. Qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, şəxsin mülkiyyətinə qəsd etmək qadağandır.

Mülkiyyət dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və bələdiyyə mülkiyyəti növündə ola bilər. “Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyinin

əsasları haqqında” 25 may 1991-ci il tarixli Konstitusiyaya Qanununun (bundan sonra – 25 may 1991-ci il tarixli Konstitusiyaya Qanunu) 4-cü maddəsi Azərbaycan Respublikasının dövlət mülkiyyətinə həsr edilmişdir. Həmin maddənin müddəalarına əsasən, Azərbaycan Respublikasının ərazisində dövlət mülkiyyətinin hüquq subyektii suveren dövlət olan Azərbaycan Respublikasının özüdür. Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan bütün xalq təsərrüfatı sahələrinin, energetika şəbəkəsinin (sisteminin) müəssisələri, nəqliyyat və rabitə müəssisələri, dövlət mənzil fondu, dövlət idarələrinin əmlakı, mədəni sərvətlər və tarixi abidələr, infrastruktur obyektləri, o cümlədən kurort turizm obyektləri, dövlət vəsaiti hesabına yaradılmış başqa əsas fondlar, dövlət bankları, maliyyə və kredit ehtiyatları, qiymətli kağızlar və suveren dövlət kimi Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün lazım olan digər əmlak Azərbaycan Respublikasının dövlət mülkiyyətinə daxildir. Azərbaycan Respublikasının dövlət maliyyə ehtiyatları hesabına başqa dövlətlərin ərazisində yaradılan müəssisələr, yaxud onların hissələri də Azərbaycan Respublikasının dövlət mülkiyyətidir. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı dövlətin müstəsna mülkiyyətindədir. 25 may 1991-ci il tarixli Konstitusiyaya Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən, xüsusi mülkiyyət ayrı-ayrı şəxslərin və onların ailələrinin əmlakı şəklində, istehsal vasitələri və bunlara bərabər tutulan sərvətlər, qeyri-istehsal təyinatlı əşyalar və sərvətlər, pul və qiymətli kağızlar şəklində, intellektual əmək məhsulları şəklində təzahür edir; bunlardan muzzdlu əmək tətbiq etməklə gəlir götürülməsi üçün də istifadə oluna bilər.

Azərbaycan Respublikasının “Bələdiyyələrin statusu haqqında” 02 iyul 1999-cu il tarixli Qanununun 33-cü maddəsinə əsasən, bələdiyyə mülkiyyətinin tərkibinə yerli vergilər və ödənişlər hesabına formalaşan yerli büdcənin vəsaiti, bələdiyyənin büdcədənkənar fondları, bələdiyyə əmlakı, habelə bələdiyyə torpaqları, bələdiyyə müəssisələri və təşkilatları, bələdiyyə mənzil fondları və qeyri-yaşayış binaları, dövlət və xüsusi mülkiyyətdə olmayan yollar, bələdiyyə təhsil, tibb, mədəniyyət və idman müəssisələri, digər daşınar və daşınmaz əmlak daxildir. Bələdiyyə mülkiyyətinin tərkibinə daxil olan əmlak barəsində mülkiyyət hüququnu bələdiyyələr, Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə nəzərdə tutulmuş hallarda işə bilavasitə əhali həyata keçirir. Bələdiyyə mülkiyyətindən yalnız Konstitusiyada və “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Qanunda nəzərdə tutulmuş bələdiyyə vəzifələri üçün istifadə oluna bilər. Dövlət bələdiyyə mülkiyyətini müdafiə edir, subsidiyalar, kreditlər, qrantlar vermək yolu ilə onun artmasına imkan yaradır.

“Bələdiyyələrin statusu haqqında” 54-cü maddəsinə əsasən, dövlət yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli üçün zəruri olan torpaq payı və dövlət mülkiyyəti obyektlərini bələdiyyələrin mülkiyyətinə verir.

Azərbaycan Respublikasının “Bələdiyyə mülkiyyətinə əmlakın veril-

məsi haqqında” 07 dekabr 1999-cu il tarixli Qanununun 3-cü maddəsində isə göstərilir ki, bələdiyyə əmlakının yaranması mənbələrinə qanunvericiliyə uyğun olaraq bələdiyyələrin mülkiyyətinə verilən dövlət əmlakı, bələdiyyələrin fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan və yaradılan əmlak, fiziki və hüquqi şəxslərin, beynəlxalq təşkilatların və fondların bələdiyyələrə könüllü maddi yardım şəklində verilən əmlak, bələdiyyələrə vəsiyyət edilən əmlak və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər hallarda əldə olunan əmlak aiddir.

Bələdiyyə mülkiyyətində olan əmlaka dair mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsinin qanuniliyi üzərində dövlət inzibati nəzarət həyata keçirir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının “Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət haqqında” 13 may 2003-cü il tarixli Qanununun 6.1.3-cü maddəsinə əsasən, bələdiyyə mülkiyyətində olan əmlaka dair mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsi barədə bələdiyyələrin qəbul etdikləri aktların bir surəti həmin aktların qəbul edildiyi andan 5 iş günündən gec olmayaraq inzibati nəzarəti həyata keçirən orqana göndərməlidir.

Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin II hissəsinin birinci cümləsinə əsasən, mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir. Bu o deməkdir ki, mülkiyyətin bütün növləri bərabər hüquqi müdafiə vasitələrinə malikdir.

Konstitusiyanın 41-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, dövlət müxtəlif mülkiyyət növləri əsasında fəaliyyət göstərən səhiyyənin bütün növlərinin inkişafı üçün zəruri tədbirlər görür. Göründüyü kimi, dövlət səhiyyənin müxtəlif mülkiyyət növləri əsasında fəaliyyət göstərməsinə imkan verir. Bu isə o deməkdir ki, ölkəmizdə təkcə dövlət tibbi müəssisələrinin deyil, bələdiyyə mülkiyyətində və xüsusi mülkiyyətdə olan tibb müəssisələrinin də fəaliyyət göstərməsinə yol verilir, hətta bu fəaliyyətə yol verilməsi ilə yanaşı, dövlət öz üzərinə bu sferanın inkişafı üçün zəruri tədbirlərin görülməsinə dair öhdəlik də götürür. Azərbaycanda hazırda bələdiyyə tibb müəssisələrinin fəaliyyəti mövcud olmasa da, xüsusi mülkiyyətdə olan tibb müəssisələrinin fəaliyyəti geniş vüsət almışdır. Dövlət tərəfindən bu sferanın hüquqi nizamlanması sahəsində də müəyyən addımlar atılmışdır. Belə ki, 30 dekabr 1999-cu il tarixində Azərbaycan Respublikasının “Özəl tibb fəaliyyəti haqqında” Qanunu qəbul edilmişdir. Həmin Qanunun müddəalarına görə, əmlakı xüsusi mülkiyyətə, yaxud icarə müqaviləsi əsasında istifadə olunan mülkiyyətə əsaslanan tibb müəssisəsi özəl tibb müəssisəsi hesab edilir.

Konstitusiyanın 15-ci maddəsinin I hissəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafı müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət edir. İqtisadi inkişaf iqtisadiyyat və istehsal qüvvələri, təhsil, elm və mədəniyyətin, insanların həyat səviyyəsinin müntəzəm olaraq keyfiyyət və struktur baxımından müsbət istiqamətdə dəyişməsi ilə xarakterizə olunan iqtisadi prosesdir. Baxılan konstitusion normaya əsasən, bu proses mülkiyyətin müxtəlif növlərinə əsas-

lanır. Başqa sözlə, iqtisadi inkişafın dayanıqlı olması üçün bütün yük dövlət mülkiyyətinin dövrüyyəsi üzərinə qoyulmur, xüsusi mülkiyyətin və bələdiyyə mülkiyyətinin də səmərəli dövrüyyəsi bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına xidmət edir. Ölkənin iqtisadi inkişafının əsas göstəriciləri əhalinin həyat səviyyəsi, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti, ölkənin ümumi daxili məhsulu, ümumi milli məhsulu, adambaşına insan kapitalı və iqtisadi azadlıq indeksidir. İqtisadiyyatın inkişafının əsas hərəkətverici qüvvəsi insan kapitalı və onun yaratdığı yeniliklərdir. İnsan kapitalı insanların təhsil, səhiyyə, elm, əmək şəraiti və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə çəkilən xərclərdir.

25 may 1991-ci il tarixli Konstitusiya Qanununun 2-ci maddəsinə təsbit edilmiş iqtisadi müstəqilliyin əsas prinsipləri sırasında bütün mülkiyyət formalarının hüquq bərabərliyi və hüquqi müdafiəsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin sərbəstliyi, tələb və təklifin bazar münasibətləri, iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi prinsipi də yer almışdır.

Qeyd edilən prinsipin inkişafı istiqamətində 15 dekabr 1992-ci il tarixində mülkiyyətin bütün formalarının bərabərliyi prinsipinin həyata keçirilməsi, müstəqil olaraq fəaliyyət sahələri seçilməsi və iqtisadi qərarlar qəbul edilməsi əsasında iqtisadi təşəbbüsün və işgüzarlığın geniş təzahür etməsi üçün şərait yaradılmasına yönəldilmiş “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir.

Mülkiyyətdən insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları, cəmiyyətin və dövlətin mənafeləri, şəxsiyyətin ləyaqəti əleyhinə istifadə edilə bilməz. İnsan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları dedikdə, Konstitusiyanın III Fəslində təsbit edilmiş əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları, eləcə də həmin hüquqlardan irəli gələn və sahəvi qanunlarla tənzim olunan digər “törəmə” hüquqlar nəzərdə tutulur. Cəmiyyətin və dövlətin mənafeləri dedikdə, ayrılıqda götürülmüş bir fərd üçün deyil, böyük bir insan qrupu – cəmiyyət, yaxud dövlət üçün ictimai münasibətlərin nizamlanmasını, təmin etmək, sosial ədalətə nail olmaq, birgəyaşayış qaydalarına hörmət edilməsi və s. bu kimi məqsədlər baxımından arzu olunan, ümumi maraqlara cavab verən proseslərin və bu proseslərin nəticələrinin məcmusu başa düşülür. Şəxsiyyətin ləyaqəti dedikdə, hər hansı bir insanın özünə, özünün davranışına, mənəvi və əxlaqi dünyagörüşünə, cəmiyyətdə tutduğu mövqeyinə özünün verdiyi qiymət başa düşülür. Bu anlayış öz məzmununa görə şərəf anlayışına çox yaxındır. İnsanın şərəfi, ləyaqəti və nüfuzu hüququn ən ali bəşəri dəyərlərindən hesab olunur. İnsanın şərəfi, ləyaqəti və nüfuzu bir-biri ilə sıx surətdə bağlı olan mənəvi, əxlaqi və sosial dəyərlər olduğuna görə bu dəyərlər dövlət tərəfindən müdafiə olunur. Konstitusiya fikir və söz, məlumat və yaradıcılıq azadlıqlarını həyata keçirərkən hər kəsdən qanunlara riayət etməsini və başqalarının hüquqlarına hörmətlə yanaşmasını tələb edir.

Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin I hissəsinə əsasən, hər kəsin mül-

kiyyət hüququ vardır. Mülkiyyət hüququnun hər kəsə aid edilməsi, onun həm vətəndaşlara, həm əcnəbilərə, həm də vətəndaşlığı olmayan şəxslərə məxsus olması anlamı verir. Bununla belə, nəzərə almaq lazımdır ki, torpaq üzərində mülkiyyət hüququna münasibətdə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində müəyyən məhdudiyətlər nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, Torpaq Məcəlləsinin 48-ci maddəsinin müddəalarına əsasən, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və hüquqi şəxsləri torpaq sahələrini mülkiyyət, istifadə və icarə hüququnda əldə edə bilərlər. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər, xarici hüquqi şəxslər, beynəlxalq birliklər və təşkilatlar, habelə xarici dövlətlər Azərbaycan Respublikasında torpaq sahələrini yalnız icarə hüququ əsasında əldə edə bilərlər [6, s. 100].

Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan Respublikasında mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir. Mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur. Ş.M.Əliyevin verdiyi şərhə görə, bu normadan iki məna irəli gəlir. Birincisi, xüsusi mülkiyyət hüququ insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının bir növü kimi hüquq sisteminə yalnız qanunla daxil edilə bilər. Digər orqanın qəbul etdiyi başqa bir akt belə hüquqi qüvvəyə malik deyildir. İkincisi, xüsusi mülkiyyət hüququ qanunun mühafizəsi altındadır. Xüsusi mülkiyyət hüququnun qanunun mühafizəsi altında olması haqqında konstitusion müddəa digər qanunlarda (cinayət, mülki, inzibati və s. qanunvericilikdə) öz inkişafını tapmalıdır [6, s. 102].

İstənilən hüququn, o cümlədən mülkiyyət hüququnun real olması üçün dövlət tərəfindən onun mühafizə və müdafiə mexanizmləri nəzərdə tutulmalıdır. Hüququn mühafizə mexanizmi müxtəlif hüquqi sanksiyalar təhdidi altında onun pozumlası və məhdudlaşdırılmasını xəbərdar etməli, bu hüququn pozulması və ya məhdudlaşdırılmasından öncə işləməli və ümumiyyətlə, hüquq pozuntularına qabaqlayıcı təsir göstərməlidir. Hüquq müdafiə mexanizmləri isə artıq pozulmuş və ya qanunsuz olaraq məhdudlaşdırılmış hüququn bərpa edilməsi üçün zəruri hüquqi vasitə və imkanları təmin etməlidir.

Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin III hissəsinin birinci cümləsinə əsasən, hər kəsin mülkiyyətində daşınar və daşınmaz əmlak ola bilər. Lakin bu normadan heç də belə məna çıxmır ki, hər kəs hər cür daşınar və daşınmaz əmlaka sahib ola bilər. Həmin müddəa təfsir olunan zaman əmlakın mülki dövriyyədə olması, onun mülki dövriyyəsinin məhdudlaşdırılması və mülki dövriyyədən çıxarılması institutlarına da mütləq müraciət edilməlidir. Mülki dövriyyə dedikdə, əmlakın (əmlak hüquqlarının) əqdlər və ya hüquqi faktlar əsasında, yaxud digər qanuni əsaslarla bir subyektdən digər subyektə keçməsi prosesi başa düşülür. Əgər daşınar, yaxud daşınmaz əmlak sərbəst mülki dövriyyədədirsə, o, qanuni əsaslarla əldə edilə və özgəninkiləşdirilə bilər. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, hüquqi rejim baxımından heç də bütün əmlak növlərinin mülki dövriyyəsi sərbəst deyildir. Belə ki, sərbəst mül-

ki dövriyyədə olan əmlakla yanaşı, mülki dövriyyəsi məhdudlaşdırılmış və mülki dövriyyədən çıxarılmış əmlak növləri də mövcuddur ki, bu əmlak növlərinə sahib olmaq hüququ heç də hər kəsə məxsus deyildir.

Dövlət tərəfindən mülki dövriyyəsi məhdudlaşdırılmış və mülki dövriyyədən çıxarılmış əmlakların dairəsinin müəyyən edilməsi müxtəlif fəaliyyət sahələrinin xüsusi nizamlama metodları (qadağaların, xüsusi şərtlərin, tələblərin, müəyyən məhdudiyyətlərin müəyyən edilməsi) tələb etməsi, ictimai qaydanın, hüquq qaydasının, dövlət təhlükəsizliyinin, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi, əhalinin həyat və sağlamlığının qorunması və s. ilə bağlıdır.

Mülki dövriyyəsi məhdudlaşdırılmış əmlak dedikdə, yalnız xüsusi icazə əsasında müəyyən subyektlərin malik ola biləcəyi əmlak başa düşülür. Belə hüquqi rejimi olan əmlak növlərinin siyahısı Azərbaycan Respublikasının “Mülki dövriyyənin müəyyən iştirakçılara mənsub ola bilən və dövriyyədə olmasına xüsusi icazə əsasında yol verilən (mülki dövriyyəsi məhdudlaşdırılmış) əşyaların siyahısı haqqında” 23 dekabr 2003-cü il Qanunu ilə müəyyən edilir.

Mülki dövriyyədən çıxarılmış əmlak dedikdə isə, ümumiyyətlə, fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən alınıb-satılmasına, əldə edilməsinə, özgəninkiləşdirilməsinə yol verilməyən əmlak başa düşülür. Belə hüquqi rejimə malik əmlakın dairəsi Azərbaycan Respublikasının “Mülki dövriyyədə olmasına yol verilməyən (mülki dövriyyədən çıxarılmış) əşyaların siyahısı haqqında” 23 dekabr 2003-cü il tarixli Qanunu ilə nizamlanır. Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir.

Mülkiyyət hüququ subyektin ona mənsub olan əmlaka (əşyaya) öz istədiyi kimi sahib olmaq, ondan istifadə etmək və ona dair sərəncam vermək üzrə dövlət tərəfindən tanınan hüququdur. Mülkiyyət hüququ üç ünsürdən ibarətdir: sahiblik, istifadə və sərəncam hüququndan. Sahiblik hüququ əmlaka faktiki sahibliyi həyata keçirməyin hüquqi cəhətdən təmin edilmiş imkanıdır. İstifadə hüququ əmlakdan (əşyadan) onun faydalı təbii xassələrini hasil etməyin, habelə ondan fayda götürməyin hüquqi cəhətdən təmin edilmiş imkanıdır. İstifadədən fayda – gəlir, artım, bəhər, törəmə şəklində və başqa formalarda ola bilər. Sərəncam hüququ əmlakın (əşyanın) hüquqi müqəddəratını təyin etməyin hüquqi cəhətdən təmin edilmiş imkanıdır. Bu üç elementdən birinin olmaması mülkiyyətə tam sahiblik hüququnun olmaması deməkdir [2, s. 154; 4, s. 211].

Heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz. MM-in 203-cü maddəsinə əsasən, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş əsaslarla həyata keçirilən aşağıdakı tədbirlərdən başqa, əmlakın mül-

kiyyətədən məcburi alınmasına yol verilmir:

- öhdəliklər üzrə tutmanın əmlaka yönəldilməsi (MM-in 205.1-ci maddəsinə əsasən, “Daşınar əmlakın yüklülüyü haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa və ya məhkəmə qərarına əsasən həyata keçirilir);

- qanuna görə həmin şəxsə mənsub ola bilməyən əmlakın özgəninkiləşdirilməsi (MM-in 206.2-ci maddəsinə əsasən, dövlət orqanının ərizəsi üzrə məhkəmənin çıxardığı qərara əsasən məcburi satılaraq satış pulu keçmiş mülkiyyətçiyə verilməli və ya dövlət mülkiyyətinə verilərək dəyəri keçmiş mülkiyyətçiyə ödənilməlidir);

- sahənin alınması ilə əlaqədar daşınmaz əmlakın özgəninkiləşdirilməsi (MM-in 207.1-ci maddəsinə görə, torpaq sahəsində olan binalara, qurğulara və ya digər daşınmaz əmlaka mülkiyyət hüququna xitam verilmədən həmin sahənin dövlət ehtiyacları üçün alınmasının mümkün olmadığı hallarda dövlət bu əmlakı satınalma yolu ilə ala bilər);

- təsərrüfatsızcasına saxlanan mədəni sərvətlərin satın alınması (MM-in 208.1-ci maddəsinə görə, belə sərvətlər məhkəmənin qərarına əsasən dövlət tərəfindən satınalma yolu ilə mülkiyyətədən alınabilir);

- rekvizisiya (MM-in 209.1-ci maddəsinə görə, rekvizisiya qaydasında mülkiyyətədən əmlak müvafiq dövlət orqanlarının qərarı ilə alınabilir);

- müsadirə (MM-in 212-ci maddəsinə əsasən, CM-də və İXM-də nəzərdə tutulmuş hallarda məhkəmə qərarı ilə həyata keçirilir).

Göründüyü kimi, MM-də əmlakın mülkiyyətədən məcburi alınmasına yol verilən halların heç də hamısı məhkəmə qərarı ilə bağlı deyildir. Bunun ən bariz nümunəsi rekvizisiya institutudur, çünki MM-ə görə, o, müvafiq dövlət orqanlarının qərarı əsasında həyata keçirilə bilər. Rekvizisiya institutu MM-in 209-cu maddəsi ilə nizamlanır. Hüquq ədəbiyyatında qanunun bu müddəası birmənalı qarşılanmır. Bəziləri bu müddəanın Konstitusiyanın 29-cu maddəsində bəyan edilmiş “heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz” tezisində zidd olduğunu iddia edirlər. Digərləri isə göstərir ki, bu müddəa Konstitusiyanın 24-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş “hüquqlar və azadlıqlar başqa şəxslər qarşısında vəzifələri də əhatə edir” tezisi ilə həmahəngdir. Həqiqətən bir nəfərin hüququnun gözlənilməsi naminə çoxsaylı başqa şəxslərin hüquqlarının pozulmasına yol vermək olmaz. Məhz bu baxımdan rekvizisiyanın cəmiyyətin mənafeyi üçün həyata keçirilməsini nəzərdə tutan şərh olunan maddədə (MM-in 209-cu maddəsi nəzərdə tutulur) müəyyənləşdirilmiş norma Konstitusiyaya zidd deyildir [3, s. 419].

Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin IV hissəsinin ikinci cümləsinə əsasən, əmlakın tam müsadirəsinə yol verilmir. Azərbaycan Respublikasının cari qanunvericiliyində müsadirə institutunun iki növü mövcuddur: inzibati tənbeh növü kimi inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın

bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi və cinayət-hüquqi xarakterli tədbir kimi xüsusi müsadirə.

İXM-in 26-cı maddəsinin müddəalarına görə, inzibati xəta törətmiş şəxsin xüsusi mülkiyyətində olan, inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi İXM-in Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş hallarda həmin predmetin məcburi qaydada və ödənişsiz dövlətin mülkiyyətinə keçməsindən ibarətdir. İnzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi yalnız hakim tərəfindən tətbiq edilir. Əsas dolanacaq mənbəyi ov olan şəxslərin odlu silahı, döyüş sursatı və digər ov alətləri müsadirə edilə bilməz.

CM-in 99-1-ci və 99-2-ci maddələrinin müddələrinə əsasən, xüsusi müsadirə cinayət-hüquqi tədbiri aşağıda göstərilən əmlakın məhkəmənin yekun qərarı ilə məcburi qaydada və əvəzsiz olaraq dövlət nəfinə alınmasıdır:

- şəxsin cinayət törədilərkən istifadə etdiyi alət və vasitələr (qanuni sahibinə qaytarılmalı olan alət və vasitələr istisna olmaqla);

- şəxsin cinayət yolu ilə əldə etdiyi əmlak, habelə həmin əmlak hesabına əldə edilmiş gəlirlər (qanuni sahibinə qaytarılmalı olan əmlak və ondan əldə edilmiş gəlirlər istisna olmaqla);

- cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın mülki-hüquqi əqdlərin bağlanması və ya digər üsullarla tam və ya qismən çevrildiyi digər əmlak və ya onun müvafiq hissəsi;

- terrorçuluğun, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələrin və ya qrupların, mütəşəkkil dəstələrin və ya cinayətkar birliklərin (cinayətkar təşkilatların) maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan və ya istifadə olunan əmlak.

Yuxarıda sadalanan əmlak istifadə edildiyi, özgəninkiləşdirildiyi və ya başqa səbəblərdən dövlət nəfinə alınma bilinmədiyi halda həmin əmlakın dəyəri məbləğində cinayət törətmiş şəxsə məxsus olan digər əmlak məhkəmənin yekun qərarı ilə xüsusi müsadirə edilir. Xüsusi müsadirə edilməli olan əmlakın başqa səbəblərdən dövlət nəfinə alınma bilinmədiyi hallar dedikdə, belə əmlakın məhv edilməsi, istifadəyə yararsız vəziyyətə düşməsi və s. hallar başa düşülür.

Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin IV hissəsinin üçüncü cümləsinə əsasən, dövlət ehtiyacları üçün mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız qabaqcadan onun dəyərini ədalətli ödəmək şərti ilə yol verilə bilər. 2009-cu il martın 18-də keçirilmiş ümumxalq səsverməsinin (referendumun) nəticəsində Konstitusiyanın 29-cu maddənin IV hissəsindən “dövlət ehtiyacları” sözlərindən sonra “və ya ictimai ehtiyaclar” sözləri çıxarılmışdır.

İstər Konstitusiyada, istərsə də Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında “dövlət ehtiyacları” anlayışı açıqlanmır. Belə bir vəziyyət

yət hüququn tətbiqi prosesində göstərilən anlayışın genişləndirici təfsirinə şərait yaradır ki, bu da öz növbəsində vətəndaşların mülkiyyət hüququnun pozulmasına səbəb ola bilər. Mülkiyyət hüququ ilə bağlı belə təhlükələrin aradan qaldırılması məqsədilə, dövlət ehtiyacları üçün mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması hüduqlarını müəyyən edən xüsusi qanunun qəbul edilməsinə böyük ehtiyac vardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, 20 aprel 2010-cu il tarixində Azərbaycan Respublikasının “Torpaqların dövlət ehtiyacları üçün alınması haqqında” Qanunu qəbul edilmişdir. Həmin Qanun Azərbaycan Respublikasında torpaqların dövlət ehtiyacları üçün alınması, bununla bağlı kompensasiyanın məbləğinin hesablanması və ödənilməsi qaydalarını, habelə bu sahədə tərəflər arasında yaranan digər münasibətləri tənzimləyir. Bununla belə, digər daşınar və daşınmaz əmlakların dövlət ehtiyacları üçün alınması prosedurlarını nizamlayan sahəvi qanunvericlik hələ ki mövcud deyildir.

Konstitusiyanın özündə mülkiyyətin dövlət ehtiyacları üçün özgəninkiləşdirilməsinin yeganə şərti qismində onun dəyərinin ödənilməli olması göstərilmişdir. Bu şərtin özünün isə iki meyarı müəyyən edilmişdir: dəyər qabaqcadan ödənilməlidir; dəyər ədalətli olmalıdır.

Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin V hissəsinə əsasən, xüsusi mülkiyyət sosial öhdəliklərə səbəb olur. Qeyd etmək lazımdır ki, 2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş ümumxalq səsverməsinin (referendumun) nəticəsində Konstitusiyanın 29-cu maddəsində V hissə VII hissə hesab edilmişdir və yeni məzmununda V və VI hissələr əlavə edilmişdir. Xüsusi mülkiyyətin sosial öhdəliyə səbəb olması xüsusi mülkiyyətin sosial funksiyasından irəli gəlir. Bu funksiyaya görə, mülkiyyətçi özünün xüsusi mülkiyyətində olan əmlakdan elə bir tərzdə istifadə etməlidir ki, bu istifadə cəmiyyətin ümumi rifahına xidmət etsin.

Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin VI hissəsinə əsasən, sosial ədalət və torpaqlardan səmərəli istifadə məqsədi ilə torpaq üzərində mülkiyyət hüququ qanunla məhdudlaşdırıla bilər.

MM-in 169.2-ci maddəsinə əsasən, əgər quyuların qazılması, drenaj, qaz və başqa boruların, habelə yerüstü və yeraltı elektrik xətlərinin çəkilməsi mülkiyyətçinin torpaq sahəsindən istifadə edilmədən qətiyyən mümkün deyildirsə və ya hədsiz yüksək məsrəflər hesabına mümkündürsə, bununla əlaqədar dəyən zərərin əvəzinin qabaqcadan tam ödənilməsi şərti ilə mülkiyyətçi həmin tədbirlərin həyata keçirilməsinə icazə verməlidir.

Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin VII hissəsinə əsasən isə dövlət vərəsəlik hüququna təminat verir.

Son illərdə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi (bundan sonra – KM) mülkiyyət hüququnun toxunulmazlığı və müdafiəsi ilə əlaqədar bir sıra prinsipial əhəmiyyəti olan hüquqi mövqelər bildirilmişdir

[1]. Bu hüquqi mövqeləri özündə əks etdirən qərarlar qismində KM-in Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 373.2 və 384.0.4-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” 03 iyun 2013-cü il tarixli, “A. Daşdəmirovun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının 01 iyul 2020-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 27 may 2021-ci il tarixli, “Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 32 və 36-cı maddələri baxımından həmin Məcəllənin 37.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” 23 iyul 2021-ci il tarixli, “X. Mirzəliyevin şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının 18 noyabr 2020-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 17 sentyabr 2021-ci il tarixli, “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 312.4-cü və “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 30.1 və 31.1-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 01 iyul 2022-ci il tarixli, ““Palladium Defence and Security Solutions” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətinin şikayəti üzrə “Dövlət satınalmaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 29.4-cü maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin I və II hissələrinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 16 sentyabr 2022-ci il tarixli qərarlarını xüsusi vurğulamaq olar.

Qeyd edilən qərarlarda nümayiş etdirilmiş hüquqi mövqeləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirməyi mümkün hesab edirik. Belə ki, KM-in müvafiq qərarlarındakı izahına görə, əşya hüquqları tam əşya hüququ (mülkiyyət hüququ) və məhdud əşya hüquqları (servitut, uzufukt, tikintiyə vərəsəlik, girov və ipoteka) olaraq iki əsas qrupa ayrılmaqla belə bir xüsusiyyətə malikdirlər ki, bu hüquqlardan istifadə edilməməsi onların aradan qalxmasına səbəb olmur və hər kəsə qarşı tələbin irəli sürülmə imkanı da hər hansı bir müddətlə məhdudlaşdırılmır. Əşya hüquqlarının iddia müddətinə tabe olmaması prinsipi hüququn hamılıqla qəbul edilən ümumi prinsiplərindən biridir və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin, 60-cı maddəsinin I hissəsinin və 71-ci maddəsinin II hissəsinin müddələrinin təmin edilməsinə xidmət edir.

Əşya hüququ obyektiv hüquq olaraq şəxsə məxsus əşyaya bilavasitə təsir etmək yolu ilə öz maraqlarını təmin etmək imkanının realizəsi ilə əlaqədar yaranan münasibətləri tənzim edən hüquq normalarının məcmusundan ibarətdir. Subyektiv hüquq olaraq isə əşya hüququ şəxsə məxsus əşya üzərində onun birbaşa hakimiyyətini müəyyən edən hüquq olmaqla təmin etdiyi səlahiyyətlərin həcmi baxımından tam əşya haqqı və məhdud əşya haqları kimi təsnif edilir. Ən mühüm əşya hüquqlarından olan mülkiyyət hüququ əşya üzərində tam həcmdə səlahiyyət təmin etdiyindən tam əşya hüququ adlandırılır. Mülki Məcəllənin 152.1-ci maddəsinə əsasən, mülkiyyət hüququ

subyektin ona mənsub əmlaka (əşyaya) öz istədiyi kimi sahib olmaq, ondan istifadə etmək və ona dair sərəncam vermək üzrə dövlət tərəfindən tanınan və qorunan hüququdur. Vurğulanmalıdır ki, mülkiyyət hüququnu digər əşya haqlarından fərqləndirən başlıca xüsusiyyət hər üç səlahiyyətin bir şəxsdə (mülkiyyətçidə) cəmləşməsində, o cümlədən əşyanın hüquqi müqəddəratını müəyyən etmək (əşyaya sərəncam vermək) səlahiyyətinin məhz mülkiyyət hüququ ilə təmin olunmasındadır. Mülki Məcəllənin 138.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, əşyaya mülkiyyət hüququnun qanun və ya əqd əsasında məhdudlaşdırılması da mümkündür ki, bu əşyanın yüklülüyü adlandırılır. Mülkiyyətçi bağladığı əqdlərlə, o cümlədən girov (ipoteka) müqaviləsi üzrə ona məxsus əşya üzərində mülkiyyət hüququnu yüklü edə bilər.

Mülkiyyət hüququnun əhəmiyyətinə baxmayaraq, o mütləq deyil və məhdudlaşdırıla bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, Konstitusiyada mülkiyyət hüququ təsbit edilməklə yanaşı, onun ümumi və xüsusi məhdudiyyətlərinin hədləri də müəyyən olunmuşdur. Belə ki, mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması qanunçuluğun tələbinə cavab verməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədilə tətbiq edilməli, mütənasib olmalı və bu konstitusion hüququn mahiyyətini dəyişməməlidir. Dövlət mülkiyyət hüququnun səmərəli həyata keçirilməsinə qanunsuz müdaxilələrdən çəkinməli və onların qarşısını almalıdır.

Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin ona məxsus əmlak üzərində mümkün davranış həddi olmaqla sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqlarının məcmusundan ibarətdir. Sahiblik hüququ əşyanı öz təsərrüfatında saxlamaqla ona faktiki sahiblik edilməsini, istifadə hüququ əşyadan təyinatına uyğun istifadə olunmaqla onun faydalı xassələrinin hasil edilməsini, sərəncam hüququ isə əşyanın hüquqi müqəddəratının müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Sərəncam hüququ yalnız mülkiyyətçiyə məxsus ola bildiyi halda, sahiblik və istifadə hüquqları mülkiyyətçi olmayan digər şəxslərə də məxsus ola bilər. Mülkiyyət hüququ yalnız qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hüquqi faktın və ya belə faktların məcmusunun mövcudluğu halında yaranır.

Bir qayda olaraq, bir əşya üzərində bir şəxsin mülkiyyət hüququ olur və bu, fərdi mülkiyyət adlanır. Bir əşya üzərində birdən çox mülkiyyət hüququ olduqda, ümumi mülkiyyət halı yaranır. Mülki Məcəllənin 213-cü maddəsinə əsasən, iki və ya bir neçə şəxsin mülkiyyətində olan əşya onlara ümumi mülkiyyət hüququ əsasında mənsubdur. Əşya mülkiyyət hüququnda mülkiyyətçilərin hər birinin payı müəyyənləşdirilməklə (paylı mülkiyyət) və ya belə paylar müəyyənləşdirilmədən (birgə mülkiyyət) ümumi mülkiyyətdə ola bilər.

Hüquqi dövlət və demokratik cəmiyyətdə mülkiyyət hüququ toxunulmazdır və onun subyektini qismində bir və ya bir neçə şəxs çıxış edə bilər. Yəni əmlak eyni vaxtda bir neçə şəxsə məxsus ola bilər və mülki qanun-

vericilikdə bu münasibətlər ümumi mülkiyyətə dair normalarla tənzimlənir. Konstitusiyaya mülkiyyət hüququnu təsbit etməklə yanaşı, bu hüququn effektiv vasitələrlə təmin olunmasına da zəmanət vermişdir. Demokratik cəmiyyətdə mülkiyyətin tam həcmdə müdafiəsi hüquqi dövlətə xas olan ali dəyərlərdən biri kimi qiymətləndirilir.

Mülkiyyət hüququ Azərbaycan Respublikasında nəinki mülkiyyətçinin hüquqi təsbit olunmuş geniş səlahiyyətləridir (ona məxsus olan əmlaka faktiki sahib olmaq, öz tələbatlarının təmin olunması üçün təyinatından asılı olaraq bu əmlakdan istədiyi kimi istifadə etmək, əmlakın hüquqi müqəddəratını öz iradəsinə görə müəyyən etmək), həm də qüvvədə olan qanunvericiliyin çərçivəsində digər şəxslərin hüquq və qanunla qorunan maraqlarını pozmadan mülkiyyətçinin dövlət tərəfindən təminat altına alınmış həmin əmlak üzərində üstünlüyünə üçüncü şəxslərin müdaxiləsini aradan götürmək, bu zaman öz mülahizəsinə görə və maraqlarına uyğun hərəkət etmək səlahiyyətidir.

Ayrılmaz və bölünməz əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarından biri kimi mülkiyyət hüququna verilən təminat mülki hüquq münasibətləri iştirakçılara onu hüquqi bərabərlik, mülkiyyətin toxunulmazlığı prinsiplərinə uyğun əmlak müstəqilliyi, iradə azadlığı şəraitində həyata keçirmək imkanının yaradılmasını, pozulduğu təqdirdə isə məhkəmədə müdafiəsini nəzərdə tutur. Eyni zamanda, belə müdafiə yalnız mülkiyyətçi ilə məhdudlaşmayaraq mülki dövryyənin digər iştirakçılarının əmlakla bağlı qanuni əsaslarla mövcud hüquqlarının da (mübahisəli əmlakın sahibləri, istifadəçiləri) öz təsir dairəsilə əhatələndiyini ehtiva edir.

Konstitusiyada mülkiyyət toxunulmaz elan edilməklə, azad sahibkarlıq fəaliyyətinə təminat verilməklə, məntiqi zərurət olaraq mülki dövryyədə müqavilə azadlığı da tanınır. Belə ki, fiziki və hüquqi şəxslərin mülkiyyətlə bağlı mənafeləri məhz mülkiyyət hüququndan sərbəst istifadə etməklə, azad surətdə müqavilələr bağlamaqla reallaşdırıla bilər. Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun bununla bağlı formalaşdırdığı hüquqi mövqeyə əsasən, hüquqi dövlətdə mülki dövryyə sahəsində hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi, mülkiyyətin toxunulmazlığı və müqavilə azadlığı, bu münasibətlərin subyektlərinin hüquqi statusu müəyyənləşdirilərkən ictimai və xüsusi maraqların tarazlığı, onların hüquqlarının həyata keçirilməsi və mümkün məhdudlaşdırma şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi zamanı mütənasiblik və tarazlıq meyarlarının gözlənilməsi prinsiplərinə əsaslanmalıdır.

KM-in hüquqi mövqeyinə görə, mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması qanunçuluğun tələblərinə cavab verməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədi ilə tətbiq edilməli, mütənasib olmalı və bu konstitusiyaya hüququnun mahiyyətini dəyişməməlidir. Xüsusən mülkiyyət

hüququ ilə bağlı mübahisələrin həllində məhkəmələr formal mülahizələrdən çıxış etməməli, məsələləri qanunvericiliyin onlara verdiyi bütün mümkün hüquqi vasitələrdən istifadə edərək tam və hərtərəfli araşdırmalıdırlar. Mülkiyyət hüququna müdaxilə qanuni hədlər daxilində olmaqla ciddi ictimai zərurdən irəli gəlməli və Konstitusiya prinsiplərindən kənara çıxmamalıdır. Dövlət orqanlarının fəaliyyəti zamanı əsas vəzifələrindən biri hər kəsin hüquq və azadlıqlarının, qanuni mənafeələrinin qorunmasıdır. Bu baxımdan dövlət orqanlarına həvalə edilmiş səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi nəticəsində fiziki və ya hüquqi şəxsin hüquqlarının, o cümlədən mülkiyyət hüquqlarının tam həcmdə reallaşdırılmasının əsassız olaraq məhdudlaşdırılmasının yolverilməzliyi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması qanunçuluğun tələbinə cavab verməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədilə tətbiq edilməli, mütənasib olmalı və bu konstitusiya hüququnun mahiyyətini dəyişməməlidir. Bu cür məhdudlamanın mümkünlüyü və onun xarakteri layiqli həyat səviyyəsi də daxil olmaqla konstitusiya əhəmiyyətli dəyərlərin müdafiəsi ilə şərtləndirilməlidir. Vətəndaşın sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsinin qayğısının dövlətin sosial sahədə konstitusiya məqsədləri sırasında göstərilməsi və Konstitusiyada heç kəsin yaşadığı mənzildən qanunsuz məhrum olunmasının mümkünsüzlüyünün müəyyən edilməsi mənzil münasibətləri sahəsində dövlətin siyasətinin vacibliyinə və konstitusiya əhəmiyyətli olduğuna dəlalət edir. Ona görə konstitusiya əsasları olan dövlətin mənzil siyasəti üzrə qəbul etdiyi qərarlar Konstitusiyadan irəli gələn şərtlərə riayət olunmaqla, mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması üçün əsas kimi çıxış edə bilər. Lakin hər bir halda belə məhdudlamanın qarşıya qoyulmuş məqsədə əqləbatan şəkildə mütənasib olmaqla mülkiyyətçinin üzərinə fərdi və həddən artıq yük qoymamalıdır.

Hesab edirik ki, mülkiyyət hüququnun toxunulmazlığından və müdafiə edilməsindən bəhs edərkən bu hüququn “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasına (bundan sonra – Konvensiya) və həmin Konvensiyanın rəsmi təfsiri hesab edilən İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin (bundan sonra – İHAM) müvafiq presedent hüququnda formalaşmış hüquqi mövqelərə nəzər yetirməmək mümkün deyil.

Mülkiyyətin müdafiəsi hüququ Konvensiyanın 1 saylı Əlavə protokolunun 1-ci maddəsində təsbit edilmişdir. İHAM-ın hüquqi mövqeyinə görə, 1 saylı Əlavə protokolun 1-ci maddəsindəki “mülkiyyət” kateqoriyası muxtar anlayışdır, yəni bu termin fərqli yerli qanunlarla, rəsmi təfsir orqanları və s. verilən definisiyalarla bağlı deyil və müstəqil şəkildə təfsir olunmalıdır. Bu kontekstdə İHAM-ın hüquqi mövqeyi ondan ibarətdir ki, dövlətin daxili qanunvericiliyi konkret marağa “hüquq”, hətta “mülkiyyət hüququ” kimi baxmasa da bu, həmin marağa bəzi hallarda 1 saylı Əlavə pro-

tokolun təsir dairəsinə düşən mülkiyyət qismində baxılmasını istisna etmir. İHAM-ın təfsirində “mülkiyyət” kateqoriyası həm maddi aləmdə mövcud olan mülkiyyəti, həm də aktivləri, tələb hüquqlarını və qanuni gözləntiləri ehtiva edir, özündə həm *in rem*, həm də *in personam* hüquqları birləşdirir, o, həm daşınar, həm daşınmaz əmlak, həm də digər əmlak maraqlarını əhatə edir [7; 8].

Bundan əlavə, 1 sayılı Əlavə Protokolun 1-ci maddəsi mülkiyyətin “müdafiəsi” hüququ adlanır. Bu isə o deməkdir ki, hansı mülkiyyətin “müdafiə” kateqoriyasının təsiri altına düşməsi məsələsi də İHAM-ın presedent hüququnun predmetidir. Bu anlamda, *Von Maltzan & others v. Germany, Anheuser-Busch Inc. v. Portugal, Marckx v. Belgium, Pressos Compania Naviera S.A. & others v. Belgium* və s. bu kimi presedentlərdə ifadə edilmiş hüquqi mövqelərə əsasən, 1 sayılı Əlavə Protokolun 1-ci maddəsinin müddəaları “mövcud olan” mülkiyyətə şamil edilir. Bu zaman “mövcud olma” dedikdə, maddi aləmdə mövcudluq, mülkiyyətin mütləq konkret əşya kimi çıxış etməsi başa düşülməməlidir. Belə ki, mülkiyyət təkcə real əşya kimi deyil, mühasibat işində istifadə olunan qeyri-maddi aktivlər, tələb hüququ və qanuni gözlənti kimi də çıxış edə bilər. Odur ki, mülkiyyətin mövcudluğu dedikdə, onun bir hüquq olaraq mövcudluğu və pozulduğu anda mülkiyyətçiyə məxsus olması başa düşülür. Bu təfsir *Des Fours Walderode v. the Czech Republic, Zhigalev v. Russia, Nerva & others v. the United Kingdom, Malhous v. the Czech Republic, Stretch v. the United Kingdom, Gratzinger & Gratzingerova v. the Czech Republic, Pine Valley Developments Ltd. & others v. Ireland* və s. bu kimi presedentlərdən irəli gəlir. Qeyd edilən təfrislə görə, əgər şəxs öz mülkiyyət hüququnun pozulması barədə şikayət edərsə, o, ilk növbədə, belə bir hüququn ona məxsus olmasını, hüququn mövcudluğunu sübut etməlidir. Mülkiyyətçiyə həqiqətən məxsus olan və bu mənada, real mövcud olan mülkiyyət hüququndan fərqli olaraq, mülkiyyət hüququnun tanınacağına dair “ümid”, eləcə də əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş şərtin yerinə yetirilməməsi ilə əlaqədar öz qüvvəsini itirmiş “şərtli tələb” 1 sayılı Əlavə protokolun 1-ci maddəsinin təsiri altına və müdafiə olunan “mülkiyyət” anlayışının əhatə dairəsinə düşür. İHAM-ın presedent hüququnda 1 sayılı Əlavə Protokolun 1-ci maddəsinin təsiri altına düşməyən “ümid” və bu maddənin təsiri altına düşən “qanuni gözlənti” kateqoriyaları fərqləndirilir. Presedent hüququnda “qanuni gözlənti” kimi tanınmış maraqların hamısı əğlabatan şəkildə əsaslandırılmış hüquqi aktdə nəzərdə tutulmuşdur, möhkəm qanuni (hüquqi) əsaslara malikdir və mülkiyyətlə əlaqəlidir. Gözləntinin “qanuni” olması üçün, o, sadəcə ümidlə müqayisədə daha konkret xarakter kəsb etməli, onun əsasını hüquq norması, hüquqi akt, yaxud məhkəmə qərarı təşkil etməlidir.

Presedent hüququnda 1 sayılı Əlavə protokolun 1-ci maddəsinin təsiri

baxımından “mülkiyyət” termininin təsiri altına düşən və düşməyən bir sıra digər maraqlar haqqında da hüquqi mövqelər ifadə edilmişdir. Məsələn, *Parrillo v. Italy* işində Avropa Məhkəməsi birmənalı şəkildə bildirmişdir ki, insan embrionları 1 sayılı Əlavə protokolun 1-ci maddəsinin müddəaları mənasında “mülkiyyət” anlayışı ilə eyniləşdirilə bilməz, çünki həmin maddə, ilk növbədə, iqtisadi fəaliyyət sferasına aiddir. Bundan fərqli olaraq, borcun mülkiyyət anlayışı ilə əhatə olunub-olunmaması məsələsində İHAM daha detallı meyarlar tətbiq edilməli olması qənaətindədir. Məsələn, *Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine, Burdov v. Russia, Stran Greek Refineries & Stratis Andreadis v. Greece* və s. bu kimi işlərdə İHAM qeyd etmişdir ki, əgər borc məhkəmənin qərarı ilə ödənilə bilməsi üçün kifayət qədər həcmdə müəyyən edilmişdirsə, mülkiyyət hesab edilir, bunun əksinə olaraq, əgər məhkəmənin qərarı ilə tanınmış borc yekun xarakter kəsb etmirsə və bunun nəticəsi olaraq, dərhal ödənilə bilməzsə, “icra üçün kifayət qədər müəyyən edilmiş” hesab oluna bilməz və bu səbəbdən, mülkiyyət hesab edilə bilməz.

Precedent hüququna görə, konkret situasiyalarda aşağıda sadalananlar da 1 sayılı Əlavə protokolun 1-ci maddəsi baxımından mülkiyyət hesab oluna bilər:

- əqli mülkiyyət, patent hüququ, eləcə də müəlliflik hüquqları (*Anheuser-Busch Inc. v. Portugal, yaxud Smith Kline & French Laboratories Ltd v. the Netherlands* precedentləri);

- sosial təminatlar və pensiyalar (*Müller v. Austria, Wessels-Berger-voet v. the Netherlands, Stec & others v. the United Kingdom* precedentləri);

- kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olmağa hüquq verən lisenziya (*Bimer S.A. v. Moldova* precedenti);

- şirkətlərin səhmləri (*Olczak v. Poland* precedenti);

- ərizəçinin peşə fəaliyyəti nəticəsində formalaşdırılmış müştəri bazası (*Lederer v. Germany* precedenti);

- əmlakın ərendası (*Stretch v. the United Kingdom, Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland, Di Marco v. Italy* precedentləri).

Mülkiyyət hüququnun təminatı baxımından İHAM-ın precedent hüququnda şəxsiyyətin öz mülkiyyətindən maneəsiz istifadə hüququna böyük əhəmiyyət verilsə də, maneəsiz istifadə hüququ, heç bir hədd olmadan istifadəni, yəni həddəsiz istifadəni nəzərdə tutmur. Belə ki, şəxsiyyətin öz mülkiyyətindən maneəsiz istifadə etməsi hüququ aşağıdakı hallarda məhdudlaşdırıldıqda İHAM bu məhdudlaşdırmanı yolverilən hesab edir (*Broniowski v. Poland, Bruncrona v. Finland, Immobiliare Saffi v. Italy* və s. precedentlər):

- bunu ictimai maraqlar tələb etdikdə;

- bunun üçün qanunla müəyyən edilmiş şərtlərə əməl edildikdə;

- bu, mülkiyyətdən istifadə üzərində dövlət nəzarəti qaydasında həyata

keçirildikdə.

Dövlətin mülkiyyət hüququna hörmət etmək vəzifəsi sonuncu üçün həm pozitiv, həm də neqativ öhdəliklər yaradır. Mülkiyyət hüququnun təminatı ilə bağlı dövlətin neqativ öhdəliyi 1 saylı Əlavə protokolunun 1-ci maddəsinin mahiyyətindən, pozitiv öhdəliyi isə Konvensiyanın özünün 1-ci maddəsinin mahiyyətindən irəli gəlir. Belə ki, İHAM-ın rəsmi təfsirində 1 saylı Əlavə protokolunun 1-ci maddəsinin əsas məqsədi şəxsiyyəti onun öz mülkiyyətindən maneəsiz istifadə etmək hüququna dövlətin haqsız müdaxilə etməsindən qorumaqdır. Göründüyü kimi, bu yanaşma dövlət üçün neqativ öhdəlik müəyyən edir – şəxsiyyətin mülkiyyəti hüququna haqsız müdaxilə etməmək.

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, Konvensiyanın özünün 1-ci maddəsinə əsasən, Razılığa gələn Yüksək Tərəflər onların yurisdiksiyasında olan hər kəs üçün Konvensiyada müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqları təmin edirlər. Avropa Məhkəməsinin rəsmi təfsirində bu müddəə Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqların səmərəli həyata keçirilməsini təmin etməkdən ötrü dövlət üçün bir sıra pozitiv öhdəliklər, yəni konkret tədbirlər görmək vəzifəsi də yarada bilər.

Odur ki, İHAM tərəfindən Konvensiyanın 1 saylı Əlavə protokolunun 1-ci maddəsi Konvensiyanın özünün 1-ci maddəsi ilə bir arada nəzərdən keçirildikdə, bir qayda olaraq, belə nəticə çıxarılır ki, şəxsiyyətin öz mülkiyyətindən maneəsiz istifadə etmək hüququndan real və səmərəli şəkildə istifadə edə bilməsi üçün dövlətdən təkcə bu hüquqa haqsız müdaxilə etməmək tələb edilmir, bunun üçün bəzən dövlətdən pozitiv müdafiə tədbirlərinin görülməsi də tələb oluna bilər. Bununla əlaqədar olaraq, İHAM hesab edir ki, bəzi hallarda mülkiyyətçi öz hüququndan real və səmərəli şəkildə istifadə edə bilmək üçün, haqlı olaraq, dövlətdən müəyyən tədbirlərin görülməsini gözləyə də bilər, yəni dövlətdən haqlı gözləntilərə malik olar bilər. Bununla belə, qeyd etmək zəruridir ki, 1 saylı Əlavə protokolun 1-ci maddəsi kontekstində dövlətin pozitiv və neqativ öhdəlikləri arasındakı sərhəddi dəqiqliklə müəyyən etmək bəzən çətin olur. Bəzi hallarda bu və ya digər öhdəliyin dövlət üçün pozitiv xarakter kəsb etməsini, yaxud neqativ xarakter kəsb etməsini müəyyən etmək mümkün olmur. Odur ki, İHAM bu kimi dilemmaların həlli üçün hər iki situasiyada eyni bir meyarın, yəni vahid “ədalətli balans” meyarının tətbiq edilməli olması qənaətinə gəlmişdir. Başqa sözlə, İHAM belə qənaətə gəlmişdir ki, iş üzrə bu və ya digər öhdəliyin dövlətin pozitiv və ya neqativ öhdəliyinə aid edilməli olması məsələsi haqqında birmənalı yanaşmanın mövcud olub-olmamasından asılı olmayaraq, mülkiyyətin hüququnun pozulub-pozulmamasının qiymətləndirilməsi üçün vahid meyar tətbiq edilməlidir. Həmin vahid meyar qismində də “ədalətli balans” ideyası çıxış edir. “Ədalətli balans” meyarı tələb edir ki,

hər bir konkret iş üzrə ayrılıqda götürülmüş bir şəxsiyyətin maraqları ilə bütövlükdə cəmiyyətin maraqları müəyyən “rəqabət” vəziyyətində nəzərdən keçirilsin. İHAM hesab edir ki, qeyd edilən “rəqabət” həll edilərkən şəxsiyyətin mülkiyyət hüququ və cəmiyyətin maraqları arasında tarazlığa nail olunub-olunmamasına diqqət yetirilməlidir. Avropa Məhkəməsi, həmçinin hesab edir ki, istər pozitiv öhdəliklər, istərsə də neqativ öhdəliklər kontekstində dövlət mülkiyyət hüququna hər zaman müəyyən hədudlarda müdaxilə etməyə haqlıdır (*Öneryıldız v. Türkiyə, Kotov v. Russia, Keegan v. Ireland, Hatton & others v. the United Kingdom* presedentləri).

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev, F.S. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri: [2 cildə] / F.S. Abdullayev. – Bakı, c. 2. – 2018. – 572 s.
2. Cəfərov, İ.M. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhli / İ.M. Cəfərov. – Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, – 2013. – 724 s.
3. Əsgərov, İ.Q. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin Kommentariyası: [2 cildə] / İ.Q. Əsgərov. – Bakı: Qanun, – c. 1. – 2014. – 948 s.
4. Əsgərov, Z.A. Konstitusiyası hüququ. Dərslik / Z.A. Əsgərov. – Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, – 2011. – 760 s.
5. Xəlilov, Y.F. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının preambulası və ümumi müddələrinin şərhli / Y.F. Xəlilov. – Bakı: Qanun, – 2007. – 248 s.
6. Алиев, Ш.М. Научно-практический комментарий к Конституции Азербайджанской Республики / Ш.М. Алиев. – Баку: Юридическая Литература, – 2000. – 728 с.
7. Кириенков, П.О. Защита права собственности по европейскому праву: / дисс. кандидата юридических наук / – Москва, 2012. – 187 с.
8. Савельева, Е.Г. Защита права собственности как одного из основополагающих прав человека: международно-правовые аспекты: / дисс. кандидата юридических наук / – Москва, 2013. – 146 с.

НЕКОТОРЫЕ СУЖДЕНИЯ О НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ И ЗАЩИТЫ ПРАВА НА СОБСТВЕННОСТЬ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Д.Р.ДАВУДОВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены некоторые вопросы одного из основных конституционных прав – права на собственность. Автор в основном сфокусировался на сущности положения о неприкосновенности собственности. Кроме того, в статье представлены некоторые суждения, связанные с гарантиями и защитой права на собственность. Автором была предпринята попытка толкования рассмотренных им конституционных, отраслевых национальных норм, а также международно-правовых норм.

Ключевые слова: право на собственность, права человека, Конституция, Европейский суд, прецедентное право, законодательство, толкование, правовая позиция, неприкосновенность, защита, анализ.

SOME JUDGMENTS ON THE INVIOABILITY AND PROTECTION OF THE RIGHT TO PROPERTY IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

D.R.DAVUDOV

SUMMARY

The article considers some issues of one of the main constitutional rights – the right to property. The author mainly focused on the essence of the provision on the inviolability of property. In addition, the article presents some judgments related to guarantees and protection of the right to property. The author attempted to interpret the constitutional, sectoral national norms considered by him, as well as international legal norms.

Keywords: right to property, human rights, Constitution, European Court, case law, legislation, interpretation, legal position, inviolability, protection, analysis.